

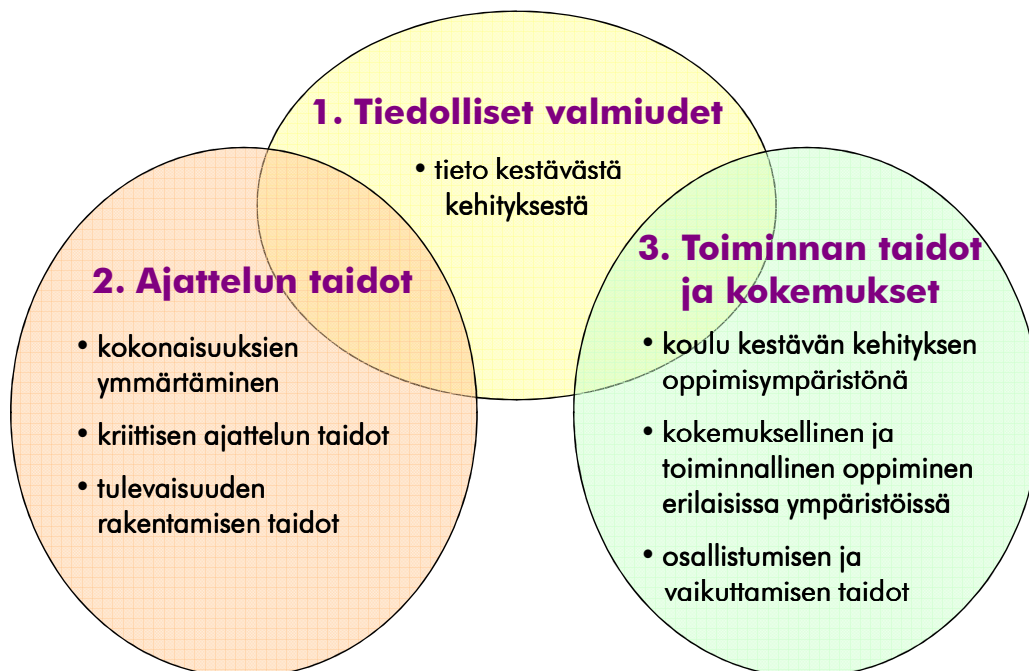
Oppilaitosten kestävän kehityksen kriteerit

Opetuksen toteutuksen arviointi, tausta-aineistoa

YLEISSIVISTÄVÄT KOULUT

Taustaa

Kestävän kehityksen kasvatuksen tavoitteena on kasvattaa ihmisiä, joilla on kyky ja halu vaikuttaa yhteisen kestävän tulevaisuuden rakentumiseen oman elämänsä eri vaiheissa ja rooleissa. Oppilaitosten kestävän kehityksen kriteerien opetuksen toteutusta koskeva osa pohjautuu tarkoitusta varten laadittuun kestävän kehityksen kasvatuksen malliin, jonka osia ovat 1) tiedolliset valmiudet, 2) ajattelun taidot sekä 3) toiminnan taidot ja kokemukset (kuva alla). Mallin kehittämistä ovat vastanneet Erkka Laininen OKKA-säätiöstä, Risto Tenhunen Eco-Onesta, Kati Lundgren Suomen ympäristöopisto SYKL:stä sekä ympäristökasvatuksen tutkijat FT Sirpa Tani, KT Hannele Cantell ja MMM Sanna Koskinen. Työn pohjana on hyödynnetty laajasti ympäristökasvatuksen ja kestävän kehityksen kasvatuksen malleja sekä ENSI-hankkeen tuottamia kestävän kehityksen kasvatuksen laatuksia.

Tiedollisten valmiuksien oppimisen tavoitteena on tieto ja ymmärrys ekologisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta ympäristöstä, jossa elämme ja toimimme. Jotta osaisimme toimia kestävän elämäntavan mukaisesti, meidän tulee ymmärtää luonnon, yhteiskunnan ja maailman toimintaa, kestävän kehityksen kysymyksen taustoja ja niiden ratkaisumahdollisuuksia sekä omaa rooliamme ja vaikutusmahdollisuuksia yhteisiin asioihin. Kestävän tulevaisuuden rakentamisessa tärkeintä ei ole kuitenkaan olemassa olevan tiedon oppiminen, vaan tiedon käsittelyyn ja muutoksen aikaansaamiseen liittyvien valmiuksien omaksuminen.

Näitä valmiuksia ovat *ajattelun taidot*, joihin kuuluvat *kokonaisuuksien ymmärtäminen*, *kriittisen ajattelun taidot* ja *tulevaisuuden rakentamisen taidot*. Kestävän kehityksen kysymykset ja niihin liittyvät ilmiöt ovat usein luonteeltaan monimutkaisia. Niiden ymmärtäminen edellyttää kokonaisuuksien ymmärtämistä, jolla tarkoitetaan muun muassa luonnonjärjestelmien, teknologian, talouden ja yhteiskunnan toiminnan sekä ihmisen ja luonnon välisten vuorovaikutussuhteiden hahmottamista kokonaisuuksina. Maailma, jossa elämme, ei ole kestävän kehityksen tavoitteiden mukainen. Siksi kestävään kehitykseen pääseminen edellyttää nykyisten yhteiskunnallisten ja kulttuuristen arvostusten, käytäntöjen ja rakenteiden sekä elämäntapamallien kriittistä arviointia ja vaihtoehtoisten ratkaisujen etsimistä.

Tulevaisuuden rakentamisen taitoihin kuuluu kyky pohtia aidosti, mitä oikeastaan tarvitsemme ollaksemme onnellisia, millainen maailman tulisi olla ja miten haluttuun tilaan voitaisiin päästä. Oppilaita tulee rohkaista luovaan ja myönteiseen ajatteluun sekä vaikutusmahdollisuuksiin yksin ja yhdessä: tulevaisuus rakentuu siitä, miten minä ja me kaikki yhdessä toimimme. Kestävän elämäntavan opettelu on osa tulevaisuuden rakentamista. Se tarkoittaa yksilön vaikutusmahdollisuuksien tunnistamista elämän eri rooleissa ja tilanteissa.

Kestävän tulevaisuuden rakentajaksi kasvaminen edellyttää myös *toiminnan taitoja ja kokemuksia*. Ympäristövastuullisia toimintatapoja ja sosiaalisia taitoja voidaan oppia toimimalla koulun omassa oppimisympäristössä. Koulun ulkopuolisissa ympäristöissä toimimisen tavoitteena on tuoda oppimiseen kokemuksellinen ja tunnepitoinen ulottuvuus, jonka avulla on mahdollista syventää oppilaan omaa ympäristösuhdetta ja synnyttää kestävän kehityksen asioille omakohtaisia merkityksiä. Tärkeitä asioita ovat myös ympäristön havainnointi ja tutkiminen, joiden avulla voidaan syventää ymmärrystä ympäristön toiminnasta ja vuorovaikutussuhteista. Luonnonympäristöjen lisäksi oppimistöinä voivat toimia myös rakennettu ympäristö ja kulttuuriympäristö, sekä sosiaalinen, kulttuurinen ja taloudellinen ympäristö.

Kestävän kehityksen kasvatuksen keskeisiä toiminnan taitoja ovat osallistumisen ja vaikuttamisen taidot. Aidot osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuudet, ympäröivässä yhteisössä toimiminen, sekä näkyvien tulosten aikaan saaminen ovat olennaisia kasvatettaessa vastuullisia kansalaisia, jotka kokevat oman toimintansa merkitykselliseksi ja haluavat vaikuttaa yhteisiin asioihin. Tärkeää on, että oma oppilaitos tarjoaa osallistumista tukevan toimintakulttuurin, jossa kaikilla on mahdollisuus vaikuttaa yhteisiin asioihin. Vaikuttamismahdollisuuksia tulee etsiä myös koulun ulkopuolelta esimerkiksi osallisuushankkeilla, joissa toimitaan koulua ympäröivässä yhteisössä ja vaikutetaan ympäristöön.

Seuraavassa selvitetään Oppilaitosten kestävän kehityksen kriteerien yleissivistäville kouluille tarkoitettun version opetuksen toteutusta koskevien kriteerien taustaa (kriteerit 14-20).

Tiedolliset valmiudet

Tieto kestävästä kehityksestä

KRITEERI 14: Opetus lisää tietoa ekologisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta ympäristöstä, kestävän kehityksen kysymyksistä ja vaikuttamisen mahdollisuuksista.

Kriteerin selitys

Tiedot ekologisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta ympäristöstä, jossa elämme ja toimimme, ovat edellytyksenä kestävän elämäntavan omaksumiselle. Tieto ekologisesta ympäristöstä tarkoittaa esimerkiksi tietoa luonnosta ja sen toiminnasta, ympäristöongelmista ja niiden ehkäisemisestä, ja omista vaikutusmahdollisuuksista.

Sosiaalista ympäristöä koskeva tieto käsittää muun muassa tietoa yhteiskunnan toiminnasta: sen toimijoista ja niiden tarpeista, vastuun ja päätöksenteon jakautumisesta sekä osallistumisesta ja vaikuttamisesta eri rooleissa oman elämän aikana. Sosiaalinen kestävyys liittyviä yleisiä teemoja, joita voidaan käsitellä opetuksessa, ovat esimerkiksi kehitys- ja ihmisoikeuskysymykset, rauhankasvatus ja konfliktien ratkaisu, tasa-arvokysymykset, suvaitsevaisuus, monikulttuurisuuden kohtaaminen, työttömyys, syrjäytyminen ja sosiaalisten erojen kasvu, väestöryhmien ja alueiden välinen eriarvoisuus sekä maassamuutto ja väestön ikääntyminen. Sosiaaliseen kestävyys liittyvät myös työympäristössä toimimiseen liittyvät asiat, kuten työterveys ja -turvallisuus sekä työntekijän oikeudet ja velvollisuudet. On myös tärkeää, että opetukseen sisältyy tietoa demokratiasta, yhteiskunnan ja maailman valtasuhteista, kestävä kehityksen asioihin vaikuttamisen mahdollisuuksia yksin ja yhteisön jäsenenä sekä osallistumisen reunaehdoista.

Tieto taloudellisesta kestävydestä tarkoittaa esimerkiksi tietoa tuotteiden ja palveluiden ekotehokkuudesta, elinkaarijatteluista ja talouden toiminnasta kansallisella, alueellisella ja globaalilla tasolla sekä tietoa oman talouden hallinnasta. Ekologisesti kestävä kehityksen turvaaminen kulutusyhteiskunnassa edellyttää myös muutoksia kuluttajien käyttäytymisessä. Siksi tarvitaan tietoa esimerkiksi kulutus päätösten ekologisista ja sosiaalisista vaikutuksista, mainonnasta ja markkinoinnista sekä valinnan mahdollisuuksista.

Tieto kulttuurisesta ympäristöstä tarkoittaa sekä omaan kulttuuri-identiteettiin liittyvää tietoa että ymmärrystä muista kulttuureista. Omaan kulttuuri-identiteettiin liittyvät muun muassa suomalaisen sekä oman paikkakunnan ja alueen kulttuurin tuntemus, kuten historia ja yhteiskunnan kehitys, kieli, uskonto, maantieteelliset erityispiirteet ja elinkeinot, taiteet, arkkitehtuuri, tärkeät kulttuuriympäristöt, sekä tavat ja traditiot. Ymmärrys muista kulttuureista kattaa esimerkiksi suomalaisten vähemmistöjen ja eri kulttuureista tulevien maahanmuuttajien elämään ja kulttuureihin tutustumisen, sekä maailman eri kulttuurien tuntemuksen laajemminkin. Opetuksen tärkeänä tavoitteena on lisätä oppilaiden osallisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa ja globaalistuvassa maailmassa, sekä lisätä suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärtämystä.

Tärkeä osa kulttuurien tuntemusta on myös ymmärrys siitä, että yhteiskunnassamme vaikuttaa lukuisa määrä erilaisten ryhmien, esimerkiksi nuorison omia kulttuureja. Yhteinen kulttuurinen tietoisuutemme on sekoitus kaikista ympärillämme vaikuttavista kulttuureista. Samalla olemme itekin osallisia uuden kulttuurin synnyttämisessä. Tietoisuus tästä kulttuurisesta osallisuudesta on erityisen tärkeää kestävä kehityksen näkökulmasta, sillä kestävään tulevaisuuteen pääsemisessä on mitä suurimmassa määrin kysymys kulttuurisesta muutoksesta.

Kestävä kehityksen kasvatuksen tulee kehittää oppilaita paitsi yksilöinä myös yhteisöjen ja yhteiskuntien jäseninä. Toiminta kestävä kehityksen puolesta edellyttää omien vaikutusmahdollisuuksien tunnistamista. Opetuksen yhteydessä käsiteltäviä vaikuttamisen mahdollisuuksia ovat muun muassa vaikuttaminen omassa elämässä esimerkiksi kuluttamisen ja elämäntapojen kautta, vaikuttaminen median ja kansalais-toiminnan kautta, poliittinen vaikuttaminen, järjestötoiminta sekä globaalien tason vaikuttamisen keinot.

Demokratian pelisääntöjen sekä yhteiskunnan ja maailman valtasuhteiden ymmärtäminen ovat edellytyksiä aktiivisena kansalaisena toimimiselle. Kouluopetuksen poliittista arvovapautta ei tule ymmärtää siten, ettei poliittisen järjestelmän toimintaa ja erilaisia ideologioita voisi opettaa tai ettei oppilaita voisi rohkaista osallistumaan ja toimimaan demokraattisessa yhteiskunnassa. Kestävä kehityksen kysymykset ja ympäristöongelmat syntyvät pohjimmiltaan arvovalintojen seurauksina, jotka yhteiskunnallisella tasolla ovat väistämättä poliittisia kysymyksiä. Yhteiskuntaa ei voida muuttaa eikä kestävä kehityksen kysymyksiä voida ratkaista ilman politiikkaa.

Tieto ja ymmärrys ekologisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta ympäristöstä, kestävästä kehityksestä ja omista vaikutusmahdollisuuksista rakentuvat vaiheittain oppilaan oppimispolun varrella. Opetuksen suunnittelun ja arvioinnin kannalta olisikin tärkeää tarkastella tietojen ja taitojen kehittymistä kokonaisuutena läpi kouluasteen ja opiskeluajan.

TIETO KESTÄVÄSTÄ KEHITYKSESTÄ, ESIMERKKEJÄ OPETUKSEN SISÄLLÖISTÄ

Ekologisen kestävyden aiheet

Tieto luonnosta

- Elollinen luonto
- Eloton luonto
- Ekologia ja elinympäristöt
- Luonnon monimuotoisuus ja sen merkitys

Ihminen ja luonto

- Ihmisen riippuvuus luonnosta
- Ihmisen tavat hyödyntää luontoa
- Luonnonvarojen käytön ympäristövaikutukset
- Teollisen tuotannon ympäristövaikutukset
- Energiantuotanto ja sen ympäristövaikutukset
- Liikenteen ympäristövaikutukset
- Maatalouden ympäristövaikutukset

Ympäristöongelmat ja ympäristönsuojelu

- Paikalliset ja globaalit ympäristöongelmat ja niiden syyt
- Ympäristöongelmien ehkäisy ja ratkaiseminen
- Luonnon- ja ympäristönsuojelun toteutustavat
- Luonnonvarojen kestävä käyttö
- Ympäristönsuojelutekniikka ja päästöjen vähentäminen
- Energiansäästö ja energiatehokkuus
- Materiaalivirtojen hallinta
- Tuotteiden elinkaari ja sen ympäristövaikutukset
- Kierrätys ja uusiokäyttö
- Yritysten ympäristövastuu
- Ruuan tuotannon ympäristövaikutusten hallinta

Omat vaikutusmahdollisuudet

- Kestävän kuluttamisen periaatteet
- Tuotteiden ja palveluiden ekologiset selkäreput ja ekotehokkuus
- Ympäristömerkityt ja reilun kaupan tuotteet
- Kohtuullisuus ja luonnonvarojen säästäminen
- Energian ja veden säästäminen
- Kierrätys ja lajittelu
- Liikkumistapojen valinta

Taloudellisen kestävyden aiheet

- Ekotehokkuus ja elinkaariajattelu
- Kohtuullisuus ja luonnonvarojen säästäminen
- Kriittinen kuluttajuus
- Ympäristömerkityt ja reilun kaupan tuotteet
- Mainonta ja markkinointi
- Medialukutaito
- Elämäntyyli ja kulutustavat
- Globaalitalouden toiminta

Sosiaalisen kestävyden aiheet

- Yhteiskunnan toiminta eri tasoilla: paikallisyhteisö - Suomi - Eurooppa - maailma
- Globalisaatio ja sen vaikutukset
- Ihmisen hyvinvoinnin perustekijät
- Elinympäristön turvallisuus ja terveellisyys
- Suomalaisen yhteiskunnan sosiaaliset haasteet
- Ihmisoikeus- ja tasa-arvokysymykset
- Sosiaalinen eriarvoisuus ja sen ehkäiseminen
- Syrjäytymisen ehkäisy
- Vastuu kanssaihmisistä
- Globaali ja ylisukupolvinen oikeudenmukaisuus ja vastuu
- Kehityskysymykset
- Kestävän kehityksen kysymysten sosiologiset ja kulttuuriset syy-seuraussuhteet
- Demokratian toiminta, yhteiskunnan ja maailman valtasuhteet, ja omat vaikutusmahdollisuudet
- Vähemmistökyseymykset
- Oman elämän hallinta, terveys ja hyvinvointi

Kulttuurisen kestävyden aiheet

- Oma kulttuuri-identiteetti
- Paikallisen ja alueellisen kulttuuriympäristön erityispiirteet
- Suomalainen kulttuuriperintö ja sen synty
- Suomalaisten vähemmistöryhmien tavat ja kulttuurit
- Eurooppalainen kulttuuriperintö ja sen synty
- Maailman kulttuurit ja kulttuuriperintö
- Alaryhmien kulttuurit
- Taiteen merkitys kulttuurissa
- Monikulttuurisuus, suvaitsevaisuus ja antirasismi
- Maailmankansalaisuus
- Kestävän kehityksen kysymysten sosiologiset ja kulttuuriset syy-seuraussuhteet

Ajattelun taidot

Kokonaisuuksien ymmärtäminen

KRITEERI 15: Opetus antaa valmiuksia ymmärtää kestävän kehityksen kysymysten moniulotteisuutta ja niiden syy-seuraussuhteita sekä luonnon, teknologian, talouden ja yhteiskunnan toimintaa ja niissä tapahtuvia muutoksia.

Kriteerin selitys

Kestävän kehityksen kysymykset ja niihin liittyvät ilmiöt ovat usein luonteeltaan monimutkaisia. Niiden ymmärtäminen edellyttää systeemiajattelua: luonnonjärjestelmien sekä ihmisen toiminnan ja luonnon välisten vuorovaikutussuhteiden hahmottamista kokonaisuuksina. Oleellista on erilaisten systeemien rakenteen ja toiminnan ymmärtäminen sekä ympäristökysymysten tarkastelu sosiaalisessa, kulttuurisessa ja taloudellisessa viitekehityksessä.

Oman toiminnan yhteyksiä ympäristökysymyksiin voi olla vaikea mieltää. Sama koskee monia sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden haasteita - ongelmat voivat olla niin kaukana oppilaan omasta elämänpiiristä, että ne eivät kosketa. Opetuksessa olisikin tärkeää löytää yhteydet ihmisen toiminnan, muun muassa talouden ja kulttuurin, oman elämäntavan ja kestävän kehityksen haasteiden välillä. Jatkuva muutos on osa maailmaa ja jokapäiväistä elämää, ja tulevaisuuden ennustamiseen liittyy aina epävarmuutta. Muutoksen ja epävarmuuden olemassaolon ymmärtäminen ja hyväksyminen on keskeinen osa systeemiajattelua. Ilmiöitä tulisikin tarkastella myös ajallisessa viitekehityksessä historia – nykyhetki – tulevaisuus.

Opetuksen näkökulmasta systeemiajattelun kehittäminen edellyttää kestävän kehityksen kysymysten tarkastelemista oppiainerajat ylittävien teemojen, ongelmien, tutkimusten tai projektien avulla. Aihekokonaisuudet tarjoavat hyvän mahdollisuuden kokonaisvaltaisen lähestymistavan toteuttamiseen.

Ajattelun taitojen, kuten systeemiajattelun, kriittisen ajattelun tai tulevaisuusajattelun merkitys kestävän kehityksen kompetenssina on yleinen. Ne ovat tiedon käsittelyn taitoja, joita voidaan kehittää minkä tahansa teeman tai aiheen kautta. Taitojen kehittämisen ei siis välttämättä tarvitse tapahtua kestävän kehityksen teemoihin yhdistettynä, jotta ne tukisivat kestävän kehityksen koulutuksen ja kasvatuksen tavoitteita. Ajatuksena on, että oppilas pystyy näitä taitoja harjoiteltuaan käsittelemään niiden avulla myös kestävän kehityksen kysymyksiä. Kestävän kehityksen näkökulmasta taitojen kehittäminen on kuitenkin tehokkainta silloin, kun niitä harjoitellaan kestävän kehityksen kysymysten kautta.

KOKONAISUUKSIEN YMMÄRTÄMINEN, ESIMERKKEJÄ OPETUKSEN SISÄLLÖISTÄ JA MENETELMISTÄ

Järjestelmien ja prosessien tarkastelu kokonaisuuksina

- Luonnonjärjestelmien toiminta (esim. ravinteiden, veden ja energian kiertokulut, ekosysteemien toiminta, metsän sukessio, ym.)
- Sosiaalisten systeemien toiminta (esim. koulu, työyhteisöt, yhteiskunta, ...)
- Taloudelliset järjestelmät (esim. julkinen talous, rahoitusjärjestelmä, globaali talous, ...)
- Teknologiset järjestelmät (esim. tietoverkot, vesi- ja jätevesihuolto, energiajärjestelmät, ympäristönsuojeluteknologian prosessit, liikennejärjestelmät, ...)
- Tuotantojärjestelmät (esim. teollisuustuotanto, elintarvikkeiden tuotantoketju, elinkaariajattelu, tuotteiden ja palveluiden ympäristö-, sosiaaliset- ja kulttuuriset vaikutukset)

den ja palveluiden ympäristö-, sosiaaliset- ja kulttuuriset vaikutukset)

Kestävän kehityksen näkökulmien yhteyksien ymmärtäminen

- Ympäristön tilan, talouden ja ihmisen hyvinvoinnin väliset yhteydet
- Ympäristöongelmien ja kestävän kehityksen kysymysten synty ja niiden ratkaisumahdollisuudet
- Paikallisten, alueellisten ja globaalien kestävän kehityksen kysymysten yhteydet
- Oman toiminnan vaikutukset ympäristö- ja kestävän kehityksen kysymyksiin

Muutos ja ajallinen ulottuvuus

- Luonnossa ja ympäristössä tapahtuvien muutosten havainnointi sekä niiden syiden ja seurausten arviointi
- Reaalimaailman ilmiöihin liittyvän epävarmuuden ja ristiriitojen ymmärtäminen ja käsittely
- Ilmiöiden tarkastelu historia – nykyisyys – tulevaisuus -viitekehityksessä

Opetuksessa käytetyt menetelmät

- Oppiaineita yhdistävät teema- ja oppimiskokonaisuudet
- Tutkiva oppiminen
- Kriittinen lähestymistapa ja näkemysten reflektointi
- Yhteistoiminnallinen oppiminen
- Ongelmalähtöinen oppiminen ja ongelmanratkaisutekniikoiden harjoittelu
- Projektityöt, luokittelu, käsittekartat

Kriittisen ajattelun taidot

KRITEERI 16: Opetus kehittää kykyä etsiä, arvioida ja tulkita kestävään kehitykseen liittyvää tietoa, ja antaa valmiuksia ihmisen toiminnan ja oman elämäntavan kriittiseen arviointiin sekä valintojen ja vaihtoehtoisten ratkaisujen tarkasteluun.

Kriteerin selitys

Tietoa ekologisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta ympäristöstä on nykyisin saatavissa paljon. Tiedon luotettavuus vaihtelee ja se muuttuu nopeasti. Tiedon omaksumisen rinnalla tärkeää ovat valmiudet tiedon etsimiseen sekä kriittiseen arviointiin ja valikointiin. Oleellista on myös osata tulkita tietoa ja ymmärtää tiedon merkitys.

Tiedollisen kouluopetuksen tavoitteena on kuvata maailmaa sellaisena kuin se olemassa olevan tiedon perusteella on. Nykyinen maailma ei kuitenkaan ole kestävä kehityksen tavoitteiden mukainen. Kestävään kehitykseen pääseminen edellyttää nykyisten yhteiskunnallisten ja kulttuuristen arvostusten, käytäntöjen ja rakenteiden sekä elämäntapamallien kriittistä arviointia.

Opetuksen tulisi rohkaista oppilaita näkemään ja punnitsemaan kestävä kehityksen kysymysten eri puolia ja muodostamaan niistä oma perusteltu näkemys. Oleellista on omien elämäntapojen kriittinen arviointi ja vaihtoehtoisten ratkaisujen pohtiminen. Kriittisen ajattelun kehittämisessä keskeisiä taitoja ovat tiedon etsiminen, arviointi ja tulkinta sekä käsitysten ja mielipiteiden yhteinen reflektointi, joka tukee myös oppilaiden omien arvojen muodostumista. Kestävä kehityksen kysymysten ratkaisemisessa ovat tärkeitä moniarvoisuuden hyväksyminen ja empatian kyky sekä kyky yhteistyöhön, aitoon vuoropuheluun ja kaikkia osapuolia hyödyttävien ratkaisujen etsimiseen.

KRIITTINEN AJATTELU, ESIMERKKEJÄ OPETUKSEN SISÄLLÖISTÄ JA MENETELMISTÄ**Opetuksen sisältöjä**

- Ekologiseen, sosiaaliseen, kulttuuriseen tai taloudelliseen ympäristöön ja kestävä kehityksen kysymyksiin liittyvän tiedon etsiminen, arviointi ja tulkinta
- Tiedon, toiminnan tai tekojen taustalla vaikuttavien oletusten, arvojen, intressien, mielipiteiden ja katsomusten tunnistaminen
- Valtasuhteiden ja intressiristiriitojen tunnistaminen paikallisella tasolla tai eri maiden/sukupolvien välillä
- Asioiden tarkastelu eri näkökulmista, empatian kyky ja kyky asettua toisen asemaan
- Argumentoinnin harjoittelu eri näkökulmista / asemista / rooleista katsoen
- Oman perustellun näkemyksen muodostaminen ja sen esittäminen
- Yhteiskunnallisten ja kulttuuristen arvostusten, käytäntöjen ja rakenteiden sekä elämäntapojemme kriittinen arviointi ja vaihtoehtoisten ratkaisujen pohtiminen
- Oppilaiden näkemysten ja arvojen selkeyttäminen keskustelun ja reflektoinnin kautta, toisten arvojen ja näkemysten ymmärtäminen ja niiden kunnioittaminen

Opetuksessa käytetyt menetelmät

- Tutkiva oppiminen, kohteena esim. yhteiskunta ja sen ilmiöt
- Vuorovaikutustilanteet erilaisten ja eri tavoin ajattelevien ihmisten kanssa
- Kriittinen lähestymistapa ja näkemysten reflektointi
- Yhteistoiminnallinen oppiminen
- Arvokeskustelut ja väittelyt
- Neuvottelu- ja päätöksentekotilanteiden harjoittelu
- Roolipelit ja draama

Tulevaisuuden rakentamisen taidot

KRITEERI 17: Opetus tukee henkilökohtaisten merkitysten ja oman ympäristösuhteen syventämistä ja antaa valmiuksia tulevaisuutta koskevien visioiden tuottamiseen ja kestävän elämäntavan rakentamiseen.

Kriteerin selitys

Tulevaisuuden rakentamisen taitoihin kuuluu kyky pohtia aidosti millainen maailman tulisi olla ja miten haluttuun tilaan voitaisiin päästä. Oppilaita tulee rohkaista luovaan ja myönteiseen ajatteluun sekä vaikutusmahdollisuuksiin yksin ja yhdessä: tulevaisuus rakentuu siitä, miten minä ja me kaikki yhdessä toimimme.

Kestävän kehityksen kysymysten parissa ihminen joutuu aina eettisten valintojen eteen. Maailmanlaajuisella tasolla on kysymys esimerkiksi globaalista ja ylisukupolisesta oikeudenmukaisuudesta luonnonvaraperustan ja siitä saatavan hyvän jakamisessa, kauppasuhteiden tasapuolisuudesta teollisuusmaiden ja kehitysmaiden välillä tai globaalin talouden aiheuttamista ekologisista, sosiaalisista ja kulttuurista ongelmista. Kansallisella tasolla pohdimme mm. tuloerojen kasvua, rakenteellista työttömyyttä ja syrjäytymistä sekä vähemmistöryhmien asemaa. Yksilötason eettinen kysymys ovat esimerkiksi vapaamatkustaminen ympäristöasioissa: minkä kulkuneuvon valitsen, mitä tuotteita ostan ja kuinka paljon, lajittelenko jätteeni, jne.

Eettiset valmiudet ovat keskeisiä tulevaisuuden rakentamisen avaintaitoja. On tärkeää oppia eettistä ajattelua ja sen perusteita yleisesti. Lisäksi opetuksessa tulisi käsitellä kestävän kehityksen kysymyksiä etiikan näkökulmasta ja auttaa oppilaita muodostamaan omia arvojaan ja käsityksiään suhtautumisesta näihin kysymyksiin. Perustavanlaatuisen kestävän kehityksen eettinen kysymys jatkuvan kasvun ideologiaan nojaavassa maailmassamme on, mikä loppujen lopuksi on hyvän elämän perusta ja mitä oikeastaan tarvitsemme tullaksemme onnelliseksi. Tämä kysymys on samalla yksi koko etiikan tärkeimpiä kysymyksiä. Mitään oikeita ratkaisuja kysymykseen ei ole olemassa. Tärkeintä onkin herättää oppilaissa halu oman ja yhteisen elämämme merkitysten ja tulevaisuuden pohtimiseen.

Aineksia elämän merkityksellisiin asioihin syntyy kokemuksista, joita eri elämämpiirit tarjoavat. Koulunopetuksen yhtenä tärkeänä tavoitteena tulisi olla myös merkityksiä synnyttävien kokemusten tarjoaminen erilaisissa oppimisympäristöissä. Tätä tarkastellaan kriteerissä 19. Erilaisissa ympäristöissä toimimisesta saatuja kokemuksia voidaan tulkita, rikastuttaa ja jakaa esimerkiksi kuvataiteen, musiikin, draaman tai kirjoittamisen keinoin. Näin voidaan syventää oppimisen tunnepitoista ulottuvuutta. Samalla tarjoutuu mahdollisuuksia kestävän kehityksen aihekokonaisuuden yhdistämiseen taitoaineiden ja kielten opetukseen. On kuitenkin tärkeää muistaa, että osa luonnosta ja ympäristöstä saaduista kokemuksista tulee säilyttää "hiljaisina". Niitä ei edes tarvitse yrittää tulkita tai jakaa muiden kanssa.

Kestävän elämäntavan pohtiminen tarkoittaa yksilön vaikutusmahdollisuuksien tunnistamista elämän eri rooleissa ja tilanteissa. Tämä edellyttää valmiuksia punnita valintojen ekologisia, sosiaalisia, taloudellisia ja kulttuurisia vaikutuksia paikallisesti ja maailmanlaajuisesti. Siksi tärkeää on kytkeä oma elämäntapa ja jokapäiväiset valinnat laajempiin kestävän kehityksen kysymyksiin.

TULEVAISUUSAJATTELU, ESIMERKKEJÄ OPETUKSEN SISÄLLÖISTÄ JA MENETELMISTÄ

Opetuksen sisältöjä

- Pohdinta ihmisen tarpeista ja hyvästä elämästä
- Tulevaisuuden visioiden ja skenaarioiden tuottaminen erilaisin keinoin
- Oman ympäristösuhteen kuvaaminen ja oman elämän merkitysten pohtiminen esimerkiksi valokuvauksen, kuvataiteen, musiikin, draaman tai kirjoittamisen keinoin
- Kestävän kehityksen kysymysten eettinen tarkastelu ja omien arvojen muodostaminen
- Erilaisten kehityskulkujen ja vaihtoehtojen tarkastelu, valintakriteerien pohtiminen
- Yhteinen pohdinta halutusta tulevaisuudesta ja sen edellyttämistä valinnoista
- Visioiden työstäminen toimintasuunnitelmaksi demokraattisen suunnittelun ja päätöksenteon kautta ja yhdessä sidosryhmien kanssa toimien
- Visioiden ja toimintasuunnitelmien toteuttaminen esimerkiksi osallisuushankkeiden kautta

Opetuksessa käytetyt menetelmät

- Ainekirjoitus
- Projektityöt
- Ongelmalähtöinen opetus
- Luovuutta ja innovatiivisuutta korostavat opetusmenetelmät
- Suunnittelutehtävät ryhmissä
- Tulevaisuusverstaas
- Arvokeskustelut
- Näytelmät
- Pienoismallit
- Piirtäminen
- Demokraattisen päätöksenteon harjoittelu esim. oppilaskunnassa
- Osallisuushankkeet

Toiminnan taidot ja kokemukset

Koulu kestävän kehityksen oppimisympäristönä

KRITEERI 18: Koulua hyödynnetään kestävän kehityksen oppimisympäristönä, joka mahdollistaa kestävien toimintatapojen harjoittelun koulutyön arjessa ja opetuksen yhteydessä.

Kriteerin selitys

Perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelmien perusteiden mukaan tavoitteena on rakentaa koulun kaikki käytännöt tukemaan johdonmukaisesti kasvatusta ja opetustyölle asetettujen tavoitteiden saavuttamista. Myös koulun kasvatustavoitteiden ja aihekokonaisuuksien tulee konkretisoitua toimintakulttuurissa. Opetuksen toteutuksen näkökulmasta oleellista on, kuinka oppilaitoksen kestävän kehityksen käytäntöjä osataan hyödyntää osana opetusta ja kasvatusta. Vaikuttamista ja kestävää elämäntapaa voi harjoitella oppilaitoksen päivittäisessä toiminnassa esimerkiksi siten, että oppilaat osallistuvat materiaalien, energian tai veden säästämiseen ja jätteiden lajitteluun.

Sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyden kasvatuksen lähtökohtana tulisi olla koulun oma toimintakulttuuri. Sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyden tulisi näkyä koulun arjessa muun muassa avoimuutena, henkilöstön ja oppilaiden osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksina sekä oikeudenmukaisena ja tasa-arvoisena kohteluna, suvaitsevaisuutena ja syrjinnän ehkäisynä, turvallisuutena sekä toisten kunnioittamisena. Tällaisessa oppimisympäristössä on mahdollisuus oppia tärkeitä sosiaaliseen kestävyteen liittyviä yksilötason toiminnallisia valmiuksia, joita ovat esimerkiksi valmiudet oman elämän hallintaan, vastuunottoon, yhteisön jäsenenä toimimiseen ja yhteisiin asioihin vaikuttamiseen.

KOULU KESTÄVÄN KEHITYKSEN OPPIMISYMPÄRISTÖNÄ, ESIMERKKEJÄ TOTEUTUKSESTA

Opetukseen kytkettäviä teemoja

- Materiaalien säästävä käyttö
- Energian ja veden säästäminen
- Jätteiden lajittelu
- Siisteys
- Tavat ja kohteliaisuus
- Vuorovaikutus- ja yhteistyötaidot
- Vastuun ottaminen yhteisistä asioista
- Suvaitsevaisuus ja kiusaamisen ehkäisy

Opetuksessa käytetyt menetelmät

- Ympäristövastuullisen käytäntöjen harjoittelu osana opetusta
- Luokkien välinen lajittelukilpailu
- Oppilaiden toimiminen käytäntöjen valvojina ja vastuuhenkilöinä (järjestäjät, ympäristöagentit)
- Teemapäivät kestävästä toimintatavoista
- Kouluruokailu osana tapakasvatusta
- Luokan sääntöjen laatiminen
- Koulun pihan siivous
- Ryhmätyöskentelyn harjoittelu
- Työskentely monikulttuurisissa ryhmissä
- Rooliharjoitukset (suvaitsevaisuus ja kiusaamisen ehkäisy)

Kokemuksellinen ja toiminnallinen oppiminen erilaisissa ympäristöissä

KRITEERI 19: Oppimisympäristöinä käytetään luontoa, rakennettua, sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista ympäristöä, joissa tarjotaan oppilaille monipuolisia kokemuksia ja elämyksiä sekä mahdollisuuksia ympäristön ilmiöiden havainnointiin ja tutkimiseen.

Kriteerin selitys

Ympäristöherkkyys, eli kokemusten ja aistihavaintojen pohjalta luotu tunnepitoinen suhde ympäristöön, on tärkeä lähtökohta ympäristövastuulliselle käyttäytymiselle. Ympäristöherkkyuden muodostuminen edellyttää omakohtaisten luontokokemusten ja -elämysten tarjoamista oppilaille. Ympäristöherkkyyttä voidaan harjoittaa myös rakennetussa ympäristössä tai kulttuuriympäristössä, jotka mahdollistavat esimerkiksi ympäristön muutoksen ja ihmisen toiminnan vaikutusten tarkastelun sekä siihen liittyvien eettisten ja esteettisten arvojen pohdinnan.

Sosiaalisen, kulttuurisen ja taloudellisen kestävyuden kasvatuksen tulisi vastaavalla tavalla tarjota kokemuksia erilaisissa sosiaalisissa ympäristöissä toimimisesta sekä vuorovaikutuksesta muiden ihmisten ja kulttuurien kanssa. "Sosiaalinen herkkyys" kehittyy kohtaamalla erilaisia ihmisiä, ihmisryhmiä ja tilanteita. Oppimisen kohteita ja aiheita voi löytyä omasta koulusta tai paikallisyhteisöstä. Tämä edellyttää kouluilta ja oppilaitoksilta kumppanuuksien luomista esimerkiksi viranomaisten, järjestöjen ja yritysmaailman kanssa. Oleellista on myös se, miten koulun ulkopuolisissa ympäristöissä toimitaan. Tärkeitä asioita ovat kokemuksellinen ja toiminnallinen oppiminen sekä aidot vuorovaikutustilanteet. Kestävä kehityksen edistämiseksi on pystyvä ajattelemaan maailmanlaajuisesti ja toimimaan paikallisesti. Siksi on tärkeää, että opetuksessa tutustutaan käytännössä paikallisen ja alueellisen ekologisen, sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön erityispiirteisiin ja kestävä kehityksen kysymyksiin.

Sosiaalisessa ja kulttuurisessa ympäristössä toimimista voi sisällyttää opetukseen esimerkiksi tutustumalla vähemmistöryhmiin kuuluviin ihmisiin, paikallisiin historiallisiin kohteisiin, tapoihin ja perinteisiin tai maahanmuuttajien kulttuureihin ja elämään. Suoralla kanssakäymisellä voidaan ehkäistä ja vähentää ennakkoluuloja sekä vahvistaa kunnioituksen ja myötätunnon kokemista. Vierailut, Internet ja erilaiset hankkeet mahdollistavat vuorovaikutuksen sekä kulttuurien ja kokemusten jakamisen myös muilla paikkakunnilla tai vieraissa maissa asuvien ihmisten kanssa. Taloudellisessa ympäristössä toimimista harjaannuttaa esimerkiksi mainosten viestien analysointi, kaupan tuotteiden alkuperän selvittäminen sekä vierailut yrityksiin tai tuotantolaitoksiin.

Kestävään kehitykseen ja ympäristöön liittyvässä oppimisessa oleellista on käytännön toiminnan kytkeminen teorian ja tiedon rakentamiseen. Toiminnallisen oppimisen tavoitteena on rakentaa oppilaiden valmiuksia tarvittaessa vaikuttaa asioihin ja muuttaa niitä. On tärkeää ymmärtää, miten asiat toimivat ”oikeassa elämässä” ja että tietoa on osattava soveltaa käytäntöön. Teoria antaa usein yksikäsitteisiä vastauksia, mutta luonnon ja yhteiskunnan ilmiöiden ja järjestelmien käyttäytymiseen sisältyy aina epävarmuutta. Todellisuus ei ole mustavalkoinen, vaan siinä on valtava määrä erilaisia sävyjä. Muutosvalmiuteen tarvitaan myös luottamusta omiin kykyihin. Sitä ei voi syntyä ilman kokemuksia ongelmien ratkaisemisesta todellisissa tilanteissa. Koulun toimintaympäristö mahdollistaa myös monien ilmiöiden ja prosessien kuten esimerkiksi materiaalivirtojen tai energiajärjestelmien toiminnan hahmottamisen käytännössä. Tämä lähestymistapa tukee myös kokonaisuuksien ymmärtämistä ja systeemijattelun kehittymistä.

KOKEMUKSELLINEN JA TOIMINNALLINEN OPPIMINEN, ESIMERKKEJÄ TOTEUTUKSESTA

Opetuksen teemoja ja menetelmiä

- Aistihavaintoihin perustuvat ympäristöherkkysharjoitukset
- Luontoretket ja luonnossa liikkumisen opettelu
- Yhteisölliset kokemukset ja elämykset oman koulun ulkopuolisissa ympäristöissä (esim. leirikoulut)
- Luonnon havainnointi ja tutkiminen
- Koulun pihaympäristön ja lähiluonnon käyttö oppimisympäristönä
- Ympäristön muutoksen ja ihmisen toiminnan vaikutusten tarkastelu ja arviointi luonnossa tai rakennetussa ympäristössä
- Tutustuminen käytännössä paikallisen ja alueellisen ekologisen, sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön erityispiirteisiin ja kestävän kehityksen kysymyksiin
- Ympäristön tallentaminen valokuvaamalla, piirtämällä tai videoimalla
- Tutustuminen paikallisiin kulttuuriympäristöihin tai vierailu museoon
- Kokemukset toimimisesta erilaisissa paikallisissa sosiaalisissa ympäristöissä, vuorovaikutustilanteet muiden ihmisten kanssa, erilaisten kulttuurien ja ihmisten kohtaaminen
- Tutustuminen yhteiskunnan toimintaan
- Kulttuurien ja kokemusten jakaminen myös muilla paikkakunnilla tai vieraisissa maissa asuvien ihmisten kanssa (esimerkiksi Internetin, vierailujen tai hankkeiden kautta)
- Kokemukset kulttuurista ja taiteesta aidoissa ympäristöissä
- Kokemukset taloudellisessa ympäristössä toimimisesta (esimerkiksi mainosten viestien analysointi, kaupan tuotteiden alkuperän selvittäminen sekä vierailut yrityksiin tai tuotantolaitoksiin)
- Järjestelmien ja prosessien, kuten esimerkiksi materiaalivirtojen tai energiajärjestelmien toiminnan hahmottamisen käytännössä (esim. koulun järjestelmät, vierailut jätteenkäsittelylaitokseen, vedenhuhdistamolle tai tuotantolaitokseen, ym.)

Osallistumisen ja vaikuttamisen taidot

KRITEERI 20: Koulu tarjoaa oppilaille aitoja osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksia oppilaiden ikäkauteen soveltuvilla tavoilla. Opetukseen sisältyy osallisuushankkeita lähiympäristössä tai paikallisyhteisössä.

On tärkeää, ettei oppilaiden osallistuminen koulussa jää pelkästään passiiviselle ohjeiden ja käytäntöjen mukaan toimimisen tasolle. Oppilaat voivat osallistua aktiivisesti koulun kestävän kehityksen ohjelman suunnitteluun ja toteutukseen sekä muihin koulun sisäisistä asioista päättämiseen kuten työympäristön viihtyisyyteen, terveellisyteen tai turvallisuuteen liittyvien asioiden kehittämiseen. Vaikuttaminen voi tapahtua esimerkiksi oppilaskuntatoiminnan, kestävän kehityksen työryhmän tai Vihreä lippu -raadit työskentelyn, tai projektien kautta. Oppilaat voivat myös olla mukana tekemässä kestävän kehityksen osa-alueiden katselmusta koulussa tai suunnittelemassa ohjeita, viestintää tai vaikkapa teemapäivän toteutusta.

Oppilaat tulisi ottaa mukaan myös opetuksen suunnitteluun, arviointiin ja kehittämiseen. Lisäksi on tärkeää, että osallistuminen kytkeytyy opetuksen pedagogiseen malliin: ovatko oppilaat koko ajan vain passiivisen tiedon omaksujan roolissa vai saavatko he aitoja mahdollisuuksia ideoida, suunnitella ja toteuttaa asioita itse.

Aitojen osallistumisen ja vaikuttamisen kokemusten kautta vahvistetaan oppilaiden luottamusta omiin kykyihinsä ja vaikuttamisen mahdollisuuksiin sekä tuetaan vastuunottoa ja omistajuuden tunteen syntymistä, joilla voidaan ehkäistä esimerkiksi ilkeävaltaa. Samalla harjoitellaan koulu yhteisön puitteissa yhteiskunnallisessa osallistumisessa ja tulevissa yhteisöissä tärkeitä demokratian taitoja. Yhtä tärkeää kuin rohkaiseminen osallistumiseen ja vaikuttamiseen on ymmärrys osallistumisen ja vaikuttamisen reunaehdoista. Tämä pätee yhtä lailla oppilaitosyhteisössä kuin yhteiskunnassa toimimisen suhteen.

Osallisuushankkeiden tarkoituksena on harjoitella käytännössä osallistumista ja vaikuttamista yhteisiin asioihin myös koulun ulkopuolella oppilaiden iälle ja kyvyille soveltuvalla tavalla. Oleellista on hankkeiden käyttäminen osallisuuden vahvistamiseen sekä sosiaalisten taitojen ja demokraattisen päätöksenteon harjoitteluun. Tavoitteena tulee olla myös parannusten aikaansaaminen yhteisesti tärkeiksi koetuissa asioissa. Näkyvien tulosten saavuttaminen vahvistaa uskoa oppilaiden omiin vaikuttamisen mahdollisuuksiin.

Osallisuushankkeiden tärkeänä tavoitteena on ymmärtää, miten asiat toimivat tosielämässä, jotta oppilaat saavat valmiuksia tarvittaessa vaikuttaa asioihin tai muuttaa niitä. Yhdessä toimiminen ja tulosten aikaansaaminen vahvistavat myös luokan ja koulun yhteisöllisyyttä, ja samalla opitaan tärkeitä vuorovaikutus- ja yhteistyötaitoja, joita ovat esimerkiksi kuunteleminen, oman mielipiteen ilmaisu, neuvottelutaito, vastuun kantaminen sekä yhteishengen osoittaminen. Keinoja kestävän kehityksen edistämiseen globaalilla tasolla ovat esimerkiksi koulun oman kummilapsen tai Reilun kaupan tuotteiden hankkiminen sekä osallistuminen avustushankkeisiin.

OSALLISTUMINEN JA VAIKUTTAMISEN TAIDOT, ESIMERKKEJÄ TOTEUTUKSESTA

Opetuksen sisältöjä ja menetelmiä

- Oppilaiden osallistuminen koulun kestävän kehityksen ohjelman suunnitteluun ja toteutukseen tai työympäristön viihtyisyyden, terveellisuuden tai turvallisuuden parantamiseen
- Oppilaiden osallistuminen kestävien toimintatapojen ohjeistuksen suunnitteluun
- Oppilaiden osallistuminen kestävä kehityksen asioiden sisäiseen ja ulkoiseen viestintään
- Oppilaiden osallistuminen teematapahtumien suunnitteluun
- Oppilaiden toimiminen muiden oppilaiden perehdyttäjinä kestäviin toimintatapoihin
- Oppilaiden osallistuminen paikallisiin hankkeisiin, joilla vaikutetaan esimerkiksi luonnon tai kulttuuriympäristön säilymiseen tai rakennetun ympäristön viihtyisyyteen, terveellisuuteen tai turvallisuuteen
- Vihreä lippu -raadien, kestävä kehityksen ryhmien tai oppilaskuntatoiminnan aktiivinen hyödyntäminen oppilaiden osallistumisen työkaluina
- Oppilaiden osallistuminen kansainvälisiin kestävä kehityksen hankkeisiin tai avustusprojekteihin
- Yhteistyötaitojen ja demokratian taitojen harjoittelu osana osallistumisprojekteja
- Oppilaiden osallistuminen opetuksen suunnitteluun ja arviointiin
- Oppimisprojektit ja opetusmenetelmät, jotka mahdollistavat oppilaiden omaehtoisen ideoinnin, suunnittelun ja toteutuksen